

AFSCHIED VOOR ALTIJD

Congres over verdriet en rouw bij leerlingen in het primair onderwijs

Vaker dan we misschien denken, worden kinderen met de dood geconfronteerd. Thuis, als ze televisie of video kijken. In het gezin of de familie, wanneer een oma, broertje of zusje, een buurjongen overlijdt. Op school, wanneer een klasgenootje of een leraar dood gaat. Veel mensen – ook leerkrachten op school – vinden het niet gemakkelijk om te gaan met verdriet en rouw van leerlingen. Toch kan de school voor kinderen van grote betekenis zijn bij de verwerking van verdriet en rouw. In 'De Eenhoorn' te Amersfoort namen dan ook ruim 350 onderwijzers deel aan het congres 'Doodnormaal', dat eind vorig jaar door het KPC georganiseerd.

Uit een KPC-onderzoek van 1995 blijkt, dat minstens driekwart van de leerkrachten in het basisonderwijs in de afgelopen vijf jaar één of meer keer met het overlijden van een leraar, leerling of familielid is geconfronteerd. De meeste scholen krijgen dus regelmatig te maken met verdriet en rouw bij leerlingen. "En juist als leerkracht kun je voor kinderen in die moeilijke dagen heel belangrijk zijn", hield dagvoorzitter Marion de Groot de congresganger in haar inleiding voor. "Feit is dat je als leerkracht een heel eind komt wanneer je je basisvaardigheden zoals aandacht geven, luisteren en omgaan met gevoelens, gebruikt. Je zult het als leerkracht moeten doen met de bagage die je in je rugzak hebt. En die rugzak is vaak rijker gevuld dan je in eerste instantie denkt. Kinderen hebben vooral veel aan de kleine dingen die je doet: een aai over de bol, even vragen hoe het gaat, een briefje met wat persoonlijke woorden voor het kind zelf."

**onze poes is al zo groot
hij gaat al bijna dood misschien
als je dood bent, ben je stil
dan is er niks meer wat je wil
dan kun je niks meer horen
niks meer zien
dan kun je nooit meer wakker zijn
dan hoef je ook geen pleisters meer
dan krijg je nooit meer pijn**

(Hans Hagen)

Doodnormaal

Gemiddeld zijn kinderen acht jaar oud wanneer ze voor het eerst in aanraking komen met de dood. De eerste ervaring is vaak het overlijden van één van de grootouders. In groep 8 heeft driekwart van de kinderen al ervaring met verlies van iemand die ze goed kennen. Redenen te over, vond onderzoekster Riet Fiddelaers-Jaspers, om dood, verdriet en rouw op school niet weg te drukken. "In een school met een goed pedagogisch klimaat moet ruimte zijn voor plezierige en verdrietige ervaringen. Op zo'n school wordt met beschuit en muisjes gevierd wanneer Robbie uit groep 2 een zusje heeft gekregen. Daar luister je samen ook naar het verhaal van Stampertje, het dode konijn van Jasper of de overreden poes van Karin. Als praten over kernmomenten van het leven, waar dood er één van is, gewoon is, dan wordt het beleven van een concrete ervaring óók normaal... doodnormaal."

Bijna 80% van de leerkrachten die hebben meegedaan aan het KPC-onderzoek zegt vrij gemakkelijk over de dood te kunnen praten, wanneer dit aan de orde komt. Bekende prentenboeken zoals *Derk Das*, *Kikker en het vogeltje*, *Joerie*, *Stilte a.u.b. ik denk aan kip* enz. bieden dan vaak veel houvast.

Gebleken is ook dat jongens heel anders omgaan met het verwerken van verdriet dan meisjes. Als voorbeeld vertelt Riet Fiddelaers het verhaal van Idi, een Afrikaanse jongen. "Opeens was hij niet meer op school en ook niet thuis. Uiteindelijk werd hij gevonden in de stadsbibliotheek. De leerkracht kreeg er met geen mogelijkheid iets uit; tot zij over zijn pet begon. Een prachtige baseballpet. Toen Idi de pet afdeed bleek hij helemaal kaalgeschoren. Eindelijk kwam het hoge woord eruit: zijn oma was gestorven en als teken van rouw werden alle mannen in de familie kaalgeschoren. Ook Idi. En hij durfde niet meer naar school, bang als hij was uitgelachen te worden of dat hij zou gaan huilen in de klas. De leerkracht sprak af dat ze samen aan de klas zouden vertellen dat oma gestorven was, en ook over de gewoonten in de cultuur van Idi."

Goed draaiboek van belang

Scholen leren vaak door vallen en opstaan omgaan met de dood. Om te voorkomen dat er fouten gemaakt worden, gaan steeds meer scholen ertoe over een draaiboek of checklist te maken, is Fiddelaers' ervaring. Overigens gebeurt dat in het primair onderwijs opvallend minder (slechts 6% van de scholen) dan in het voortgezet onderwijs. Een verklaring hiervoor is waarschijnlijk, dat in het primair onderwijs de vaste leerkracht zowel de organisatie van een en ander als het omgaan met verdriet goed in de gaten kan houden. Dat veel scholen inmiddels overgaan tot het maken van een draaiboek heeft vaak te maken met ervaringen van anderen, waar het mis ging. En omdat in een periode van intens verdriet dergelijke zaken niet fout mogen gaan en een goede opvang van groot belang is, proberen scholen er alles aan te doen om zulke fouten te voorkomen. "Overigens gaat er ook heel veel goed", voegt Riet Fiddelaers hier aan toe; "omdat veel scholen in goede samenspraak met de ouders zich hebben voorbereid op een afscheid."

Verlies verwerken als arbeid

Wanneer een school geconfronteerd wordt met sterven, is het alsof alles even tot stilstand komt. Maar al snel daarna gaat het schoolleven weer verder en worden kinderen verondersteld mee te draaien in het raderwerk. Maar het verdriet van kinderen kan men niet weren of wegdenken uit het leven, ook niet uit de school. "Natuurlijk gaat het leven verder", stelde de andere inleider, Manu Keirse (KU Leuven), "maar het zal er nooit meer uitzien als voorheen. Want een stuk van het leven is onherstelbaar weg en die schim zal altijd aan tafel blijven zitten. De grootste leugen waarmee rouwende mensen zichzelf kunnen opscheppen is dat die schim met de tijd wel zal vervagen. Een manier om dat allesverterend verdriet te overleven is die schim voor altijd een plaats te geven in je leven. Maar het is een volgende en heel grote stap om zelfs daar de zin van in te zien." Manu Keirse stelde in een boeiende voordracht, dat het rouwverwerkingsproces een actief gebeuren moet zijn: letterlijk rouw-arbeid. "Verlies verwerken staat gelijk aan arbeid verrichten, het geeft aan dat mensen iets kunnen doen, waarbij anderen - ook de school - kunnen helpen." Aan de hand van talloze sprekende voorbeelden over rouw en verdriet van kinderen in gezin en op school hield Keirse de congresgangers een viertal rouwtaken voor: het aanvaarden van de realiteit van het verlies, de pijn van het verlies ervaren, aanpassing aan een omgeving zonder de overledene en opnieuw leren houden van het leven. "Pas als alle vier rouwtaken zijn vervuld, is het rouwproces voltooid. Onvoltooide rouwtaken kunnen de verdere groei en ontwikkeling van iemand verhinderen. Pas

als je opnieuw kunt investeren in het leven en nieuwe relaties is de rouwarbeid voltooid", aldus Keirse.

**Wanneer gij blijde zijt, schouw dan
diep in uw hart,
en ge zult zien, dat enkel wat u smart
gegeven heeft, ook vreugde brengt.
Wanneer gij verdrietig zijt, blik dan opnieuw
in uw hart,
en ge zult zien dat ge weent,
om wat u vreugde schonk.**

(Kahlil Gibran)

Afscheid voor altijd

Uit het KPC-onderzoek bleek overduidelijk, dat scholen grote behoefte hebben aan informatie en aan handreikingen bij het omgaan met verdriet en rouw. Als leerkrachten in staat zijn goed om te gaan met verdriet en rouw van leerlingen kunnen ze van grote betekenis zijn in een periode waarin de leerling een enorme pijn ervaart. Vaak uit zich dat in kleine dingen: een geruststellend gebaar en wat extra aandacht.

Leerkrachten vragen niet alleen om voorbeelden van handelingsplannen en draaiboeken, maar ook om ondersteuning in het omgaan met verdriet. Daarom schreef Riet Fiddelaers-Jaspers het boek *Afscheid voor altijd*, waarin zij aan scholen niet alleen concrete handreikingen en praktische informatie geeft op welke wijze ruimte kan worden gegeven aan de verwerking van emoties rond rouw en verdriet, maar ook hoe scholen met behulp van een zorgvuldig opgesteld 'draaiboek' adequaat kunnen reageren en paniekreacties kunnen voorkomen. Haar boek *Afscheid voor altijd* is mede geschreven op basis van praktijkervaringen op een groot aantal scholen en laat aan de hand van talloze voorbeelden zien, hoe indringend zich rouw en verdriet op school manifesteren.

DOOD

*Mijn vader ging dood – ik was toen zeven –
dat was heel erg, maar erger was:
die ochtend had ik hem geen kus gegeven.*

*Ik kwam die dag voor de eerste maal
van school thuis met een tien voor taal;
had hij geen dagje kunnen wachten?*

*Later ging ook mijn broertje dood.
Ik heb gehuild, kon hem niet missen,
'k was toen al banger voor de dood.*

*Ik heb van hem een foto en angstig ben ik nog het meest,
dat als ik ouder word geen mens meer zien zal
dat wij broertjes zijn geweest.*

*En als er écht een hemel is en als ik daar dan woon,
dan is mijn vader net mijn broertje
en mijn broertje net mijn zoon.*

(Ted van Lieshout)

Als een schaduw...

Dood: doodnormaal op school? De grote belangstelling voor dit congres – op 9 april 1997 opnieuw georganiseerd – heeft duidelijk gemaakt, dat omgaan met rouw en verdriet veel onderwijsmensen bezig houdt. Praten daarover valt niet iedereen gemakkelijk, zeker niet wanneer daarmee oude wonden worden opengereten of tere en gevoelige snaren worden geraakt. "Want," zo zei een van de inleiders, Manu Keirse, "verdriet gaat als een schaduw met mensen mee; maar juist in de kilte van het verdriet kun je mensen leren over warmte en genegenheid voor elkaar. Dan worden tranen gedroogd: niet voor altijd, maar voor altijd weer."

* * *

Het boek *Afscheid voor altijd; Omgaan met verdriet en rouw in het primair onderwijs* van Riet Fiddelaers-Jaspers wordt uitgegeven door EPN te Houten en is in de boekhandel verkrijgbaar. ISBN 90-402-008-74, prijs f 27,50.